

ВИДАВАННЯ НОВИХ ІЛЮСТРОВАНИХ ПІДРУЧНИКІВ З МИСТЕЦТВА: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Марія Стахів

аспірантка, Українська академія друкарства

Охарактеризовано особливості атрибуції запозиченого ілюстративного оформлення в сучасних підручниках із дисципліни «Мистецтво» для першого класу, що призначені для її вивчення у межах нового державного стандарту початкової освіти. Описано випадки порушення видавцями авторського права, вказано на шляхи розв'язання виявленої проблеми, а також на репутаційні та правові ризики, які вона несе.

Ключові слова: підручники, реформа освіти, Нова українська школа (НУШ), ілюстративне оформлення, авторське право, мистецтво.

Characterized features of attribution of borrowed illustrative design in modern textbooks on discipline «Art» for the first class, which are intended for its study within the framework of the new state standard of elementary education. The cases of copyright infringement by publishers are described, the ways of solving the problem identified, as well as the reputational and legal risks that it carries.

Keywords: textbooks, education reform, new Ukrainian school, illustrative registration, copyright, art.

Реформа «Нова українська школа», яку впровадило Міністерство освіти і науки України, стала ключовою для українського шкільництва. Зміна освітнього стандарту актуалізувала проблему видавання нових навчальних підручників, зміст яких активно обговорюють як у педагогічних колах, так і серед батьківства. Та, крім змісту, не менш важливим є рівень видавничої культури. Огляд випущеної продукції засвідчує нехтування нею. Тому існує нагальна потреба редакторського аналізу типових порушень і визначення шляхів їхнього усунення. З огляду на виявлені факти пропонувану тему можна вважати актуальною.

Доцільність проведеного дослідження підтверджує брак відповідних джерел. Тема обговорюється переважно в публікаціях, що стосуються дотримання авторського права з юридичного боку (Т. Вахонєва, В. Коноваленко, М. Зеленова, О. Штефан, С. Бондаренко),

з педагогічного боку основну увагу зосереджують на користі від використання ілюстративного матеріалу в освітньому процесі та його класифікації (О. Пометун, Ю. Стиркіна, В. Могорита, Г. Гранік, В. Васенко, Я. Шор). Матеріали, що мають безпосередній стосунок до дотримання авторського права при створенні навчальних видань, належать О. Кульбашиній [9] та В. Коноваленку [8], є тексти, пов'язані зі створенням підручників загалом (Я. Кодлюк [5]), але найоперативніші згадки здебільшого обмежені дискусіями в професійних спільнотах у соцмережах, на особистих сторінках ілюстраторів, зрідка в мережних медіа, натомість проблеми видавання залишаються поза увагою. Тому метою нашого дослідження є означення виявленої проблеми, встановлення основних особливостей допущення подібних помилок у всіх підручниках з мистецтва, за якими першокласники навчаються цьогооріч у межах проекту «НУШ», та прогнозування потенційних наслідків ситуації, що склалася на видавничому ринку.

У 2018/2019 навчальному році, відповідно до результатів запущеного у 2017 р. [20] пілотного проекту нового держстандарту початкової освіти, всіх першокласників стали навчати по-новому. Для того, щоб навчання відбувалося згідно зі змінами [17], які внесли у навчальні програми [14], в Інституті модернізації змісту освіти провели конкурс [7] проектів підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Таким чином, вчителі отримали змогу обирати видання, за яким їм буде простіше та зручніше навчати дітей. Серед нових підручників з мистецтва чотири повністю оплатила держава, три ж могли друкуватися за кошти державного бюджету, за умови, якщо видавництво надасть до Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» гарантійний лист про фінансування різниці між запропонованою видавництвом вартістю такого підручника і середньою вартістю підручника, вказаною у паспорті бюджетної програми за відповідний рік [16]. Варто зазначити, що на сайті МОН, у розділі, де опубліковано всі необхідні навчальні видання [15], книги авторства Г. Кізілової та О. Шулько [4] від тернопільського видавництва «Астон» немає, а на сайті Інституту модернізації змісту освіти цей підручник є [13]. З чим пов'язана така ситуація — невідомо.

Вивчаючи предмет «Мистецтво», згідно з навчальною програмою [14], учні першого класу повинні ознайомитися з творами

мистецтва, виявляти естетичне ставлення до світу, оцінювати його, пізнавати та творчо самовиражатися, засвоїти елементарні поняття про види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови музичного та візуального мистецтва у взаємозв'язках із синтетичними мистецтвами (хореографія, театр, кіно, цирк, мультиплікація). Як виховувати смак школярів, якщо деякі з навчальних видань оформлені неестетично, — питання дискусивне.

Команди видавництв, створюючи художньо-технічне оформлення для навчальної літератури та використовуючи в ньому об'єкти охорони авторського права, керуються статтею 21 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [1], де вказано, що «без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається [...] використання літературних і художніх творів в обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, передачах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах навчального характеру». Подібний факт викликає обурення і занепокоєння у мистецькій спільноті, адже часто твори не тільки запозичують, а й спотворюють [18], іноді видавці звертаються до ілюстраторів [3] за дозволом на використання їхніх робіт, проте частіше роблять це як без дозволу, так і без атрибуції. Митці ж не бажають витрачати час на судову тяганину, щоб доводити, чи правомірно скористалися плодами їхньої інтелектуальної праці, чи ні.

Підручник з мистецтва повинен ознайомити своїх читачів з усім спектром видів мистецтва, а зробити це, не використовуючи ілюстративні матеріали, захищені авторським правом, майже неможливо. Розглянемо кожен з випадків окремо і почнемо з підручників, які повністю надруковані за кошти державного бюджету.

У підручнику, який створила команда під керівництвом Людмили Масол [12], що вийшов друком у київському видавництві «Генеза», на сторінці під випускними відомостями зазначено, що при укладанні використано репродукції творів образотворчого мистецтва, проте авторство вказано далеко не всюди, назви творів при цьому не зазначені. Наприклад, на сторінці 57 цього видання під нотами пісні про святого Миколая використано ілюстрацію Костя Лавра, створену для видавництва А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, але прізвища автора немає. Водночас у переліку творів образотворчого

мистецтва є фонтан «Івасик-Телесик» — фото фонтану вміщене на форзаці, але, знову ж, його автор ніде не вказаний.

«Мистецтво» від Олени Калініченко та Людмили Аристової [2] з київського Видавничого дому «Освіта» теж наповнене запозиченим ілюстративним матеріалом. Але в цьому випадку укладачки на прикінцевих шпальтах вказують джерела під заголовками «У підручнику використано», поділяючи їх на кадри з мультфільмів і фільмів (вказано назву твору, режисера та рік створення), зображення з платних стоків (вказано авторів), фото театральних вистав (зазначено назву вистави та театр, де її ставили, автора фото та лінк на головну сторінку сайту театру), фото з інтернет-джерел, якими можна користуватися безкоштовно (вказуючи, з яких ресурсів здійснено запозичення), та «У підручнику використано репродукції», зазначаючи сторінку підручника, на котрій вміщено той чи інший ілюстративний фрагмент, назву твору, його авторство та видавництво, яке його опублікувало.

Підручник авторства Тетяни Рублі, Тетяни Щеглової та Ірини Мед [19], що вийшов у харківському видавництві «Ранок», наповнений ілюстративним матеріалом, наприклад, зображеннями як зі старих, так і з сучасних мультфільмів, фотографіями, репродукціями картин та іншим ілюстративним матеріалом, але, на жаль, їхнє авторство не зазначено ні в підписках підписів [19, с. 37, 95], ні в окремому блоці на прикінцевих шпальтах. У випускних відомостях вказано, що «в оформленні підручника використано зображення, розміщені в мережі Інтернет для вільного використання», що не може вважатися повноцінною атрибуцією.

Ще один підручник, який рекомендовано видавати повністю за державні кошти, побачив світ у тернопільському видавництві «Астон», його авторками є Галина Кізілова й Ольга Шулько [4]. В цьому виданні запозичений ілюстративний матеріал атрибується в підписках підписів [4, с. 42], проте, демонструючи портрети видатних митців [4, с. 21], авторство зображень укладачі вже не зазначають.

Останні три підручники надруковані за спільні кошти держбюджету та видавництв, що їх продукують. Перший з них — «Мистецтво» тернопільського видавництва «Навчальна книга — Богдан», авторкою якого є Людмила Кондратова [6]. Частина

ілюстративного матеріалу атрибується безпосередньо у підручкових підписах [6, с. 119], на сторінці 140 цього підручника вказано перелік електронних ресурсів, звідки запозичено ілюстративний матеріал. Останнє не може вважатися повноцінним зазначенням авторства, але формально є кращим, ніж вказування «використано зображення з мережі Інтернет». Також варто зазначити, що у цьому підручнику, на відміну від решти, є список використаної літератури, розміщений на сторінці 141.

Підручник київського видавництва «Школяр», авторства Ольги Лобової [11], теж наповнений запозиченими елементами ілюстративного оформлення. Деякі фрагменти підписані некоректно [11, с. 10] (зображення — не фото, а рендер будівлі), інші — не підписані взагалі. Після випускних відомостей у підручнику йде перелік посилань на рисунки та фото, вміщені в ньому, однак більшість з них відсилають на головні сторінки цих ресурсів, що не можна вважати зазначенням авторства.

Останній з аналізованих підручників — «Мистецтво» Наталії Лемешевої [10], вийшов друком у Кам'янці-Подільському, видавництво «Абетка». Весь ілюстративний матеріал означено як «фото художніх творів», запозичення вказано в порядку появи того чи іншого зображення на сторінках. Варто додати, що, на відміну від решти видань, у випускних відомостях цього підручника не вказано жодного члена редакції, які були причетні до його створення.

Проаналізувавши подання ілюстрацій у підручниках з мистецтва для перших класів, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, ми з'ясували, що більшість видавців не повністю дотримуються вимог закону «Про авторське право та суміжні права», безоплатно використовуючи продукти авторської інтелектуальної діяльності з навчальною метою, некоректно зазначає їхнє авторство. Основні виявлені помилки при атрибуції — відсутність інформації про авторство взагалі, вказування авторства тільки певних елементів ілюстративного контенту, вміщення посилань на електронні ресурси, звідки було взято зображення, а не на авторів, які його створили. Визначити, чи це сталося через звичайну недбалість, чи повністю усвідомлено, неможливо. Подібна ситуація, що склалася на українському книжковому ринку, та неповага до дотримання авторських прав не тільки є неприпустимою з точки зору

моралі, вона шкодить репутації укладачів, видавництв, МОН, проєкту «Нова українська школа» та інших причетних осіб, установ та організацій і може бути приводом для успішних судових позовів з боку митців, чії права таким чином порушено. Тому, аби уникнути таких неприємних моментів, варто вказувати авторів культурного продукту.

1. Закон України «Про авторське право та суміжні права»: за станом на 04 лист. 2018 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3792-12>. — Назва з екрана.
2. *Калініченко О. В.* Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *О. В. Калініченко, Л. С. Аристова*. — Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. — 128 с.: іл.
3. Картина художника з Тернопільщини прикрасила обкладинку підручника з географії. ФОТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zz.te.ua/kartyna-hudozhnyka-z-ternopilschynu-prykrasya-obkladynku-pidruchnyka-z-heohrafiji-foto/>. — Назва з екрана.
4. *Кізілова Г. О.* Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *Г. О. Кізілова, О. А. Шулько*. — Тернопіль: Астон, 2018. — 112 с.: іл.
5. *Кодлюк Я. П.* Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / *Кодлюк Я. П.* — Київ: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. — 368 с.
6. *Кондратова Л. Г.* Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *Л. Г. Кондратова*. — Тернопіль: «Навчальна книга — Богдан», 2018. — 144 с.: іл.
7. Конкурс проєктів підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/konkursnyj-vidbir-proektiv-pidruchnyiv-dlya-5-10-klasiv-2/konkursnyj-vidbir-proektiv-pidruchnyiv-dlya-1-klasiv/>. — Назва з екрана.
8. *Коноваленко В. В.* Авторське право у видавничій справі: практ. посіб. для авт., ред., видавців / *В. В. Коноваленко*; голов. ред. *Б. Є. Будний*. — Тернопіль: «Навчальна книга — Богдан», 2010. — 318 с. — Бібліогр. в підрядк. прим. — Дод.: с. 307-312.
9. *Кульбашина О. А.* Поняття службового об'єкта права інтелектуальної власності, створеного науково-педагогічними працівниками / *О. А. Кульбашина, О. С. Парамонова* // *Часопис Київського університету права*. — 2016. — № 2. — С. 241-244.

10. *Лемешева Н. А.* Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *Н. А. Лемешева.* — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2018. — 128 с. : іл.
11. *Лобова О. В.* Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *О. В. Лобова.* — Київ : Школяр, 2018. — 144 с. : іл.
12. *Масол Л. М.* Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, О. М. Колотило.* — Київ : Генеза, 2018. — 144 с. : іл.
13. Мистецтво 1 клас [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://lib.imzo.gov.ua/handle/123456789/819>. — Назва з екрана.
14. Мистецтво. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи (ОНОВЛЕНО) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>. — Назва з екрана.
15. Мистецтво. Перший клас [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/pidruchniki/elektronni-pidruchniki/elektronni-pidruchniki-dlya-1-klasu/pidruchniki-dlya-1-klasu-shkil-z-ukrayinskoju-movoyu-navchannya/mistectvo-1-klas>. — Назва з екрана.
16. Наказ Про затвердження переліку підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти, що можуть друкуватися за кошти державного бюджету [Електронний ресурс]. — 2018. — 6 лип. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0733729-18>. — Назва з екрана.
17. Опис ключових змін в оновлених програмах початкової школи [Електронний ресурс]. — 2016. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pochatkova/opys-klyuchovyh-zmin.pdf>. — Назва з екрана.
18. «“Освіта” без дозволу покращила чужі малюнки» [Електронний ресурс]. — 2013. — 10 січ. — Режим доступу: <http://litakcent.com/2013/10/02/osvita-bez-dozvolu-pokraschyla-chuzhi-maljunky/>. — Назва з екрана.
19. *Рубля Т. С.* Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 класу закладів заг. середньої освіти / *Т. С. Рубля, Т. Л. Щеглова, І. Л. Мед.* — Харків : Ранок, 2018, — 104 с. : іл.
20. «Цього року ми починаємо пілот реформи нова українська школа», — Володимир Гройсман [Електронний ресурс]. — 2017. — 17 серп. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-08-15-czogo-roku-mi-pochinaemo-pilot-reformi-nova-ukrayinska-shkola-volodimir-grojsman>. — Назва з екрана.